

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΔΕΣΙΝ ΜΕ ΤΗΝ Ε.Ο.Κ. *

Τοῦ Καθηγητοῦ κ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Α. ΠΕΠΕΛΑΣΗ

Ὡς γνωστὸν τὰ τελευταῖα 15 χρόνια πολλαὶ κοινοτυπία ἔχουν λεχθῆ γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἐν πολλοῖς αἱ κοινοτυπία αὐταὶ εἶναι ἀναπόφευκτοί, κυρίως διὰ δύο λόγους.

1) Διότι ἡ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως εἶναι μοναδικὴ διὰ κάθε ἱστορικὴν περίπτωσιν καὶ μοναδικὴ διὰ κάθε οἰκονομίαν, καί,

2) Διότι ὅταν μιλοῦμε διὰ τὴν διαδικασίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, συνήθως ἔχομε ὑπ' ὄψιν μας τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τῆς διαδικασίας αὐτῆς π.χ. ἐὰν αἱ ἀποταμιεύσεις μιᾶς οἰκονομίας αὐξηθοῦν σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή χρόνου, τότε ἴσως, ἐὰν αἱ συνθήκαι συντρέχουν, ὁ ρυθμὸς οἰκονομικῆς μεταβολῆς θὰ εἶναι ταχύτερος. Καὶ συνήθως δὲν μιλοῦμε διὰ τὴν λεπτομερῆ ἀντίδρασιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν διαφόρων στοιχείων, τὰ ὁποῖα τείνουν νὰ ρυθμίζουσι καὶ νὰ ἐπηρεάζουσι τὴν φύσιν τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς μεταβολῆς.

Ἐπομένως ἐὰν αὐτὸ συμβαίη συνήθως δὲν εἶναι παράξενο ὅτι καὶ σεῖς καὶ ἐγὼ μιλάμε συνήθως μὲ κοινοτυπίες, ὅταν ἀσχολούμεθα μὲ τὰ προβλήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Φοβοῦμαι ὅτι τὰ ὀλίγα ποῦ ἔχω νὰ πῶ ἀπόψε σὲ σᾶς εἶναι κυρίως τοῦ τύπου αὐτοῦ, τοῦ τύπου τῶν κοινοτυπιῶν καὶ γι' αὐτὸ πραγματικῶς ἀπολογοῦμαι.

Εἶναι γεγοῦνός ὅτι ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία τὰ τελευταῖα ἔτη, τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἔκαμε σημαντικὰς προόδους. Τοῦτο ὁμως δὲν φαίνεται νὰ σημαίνει ὅτι ἐδημιουργήθησαν ὄλαι ἐκεῖναι αἱ βασικαὶ προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ διασφαλίσουσι εἰς τὴν οἰκονομίαν αὐτὴν μίαν συνεχῆ καὶ ἄνετον ἀνάπτυξιν, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ βασισθῆ ἐπὶ τῶν ἰδίων πόρων τῆς οἰκονομίας καὶ νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἀπλῆς ἐπεκτάσεως ἐκείνης τῆς μορφῆς τῆς λειτουργίας, ἡ ὁποία ἐπὶ τοῦ παρόντος χαρακτηρίζει τὴν ἑλληνικὴν οἰκονομίαν.

Τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα θὰ ἀντιμετωπίσῃ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον, εἰς τὴν προσεχῆ δεκαετίαν, ἀσφαλῶς θὰ εἶναι πλέον σοβαρὰ καὶ πλέον δυσεπίλυτα ἀπὸ τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίσαμεν

* Διάλεξις δοθεῖσα εἰς τὴν Ἑταιρείαν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καὶ ἐπαναληφθεῖσα εἰς τὴν Ἀνωτάτην Βιομηχανικὴν Σχολὴν Πειραιῶς κατ' Ἀπρίλιον 1963.

Τὸ κείμενον ἐλήφθη ἀπὸ μαγνητοφώνησιν τῆς διαλέξεως.

τὴν τελευταίαν δεκαετίαν φερ' εἰπεῖν. Ἡ διαφορὰ καὶ ἡ μεγαλύτερα δυσκολία ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι μέχρι τώρα εἶχαμε ἀσχοληθῆ με ἕνα προγραμματισμὸ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς μικρῆς, σχετικῶς ἀπλῆς, ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς, ἐνῶ τώρα ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη νὰ συνταχθῆ ἕνα πρόγραμμα, νὰ γίνῃ ἕνας προγραμματισμὸς διὰ τὴν βελτιωμένην συμπεριφορὰν—τὴν συμβίωσιν ἀν προτιμᾶτε—τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, τὴν συναγωνιστικότητά της ἐπὶ ἐνὸς διεθνοῦς ἐπιπέδου, ὅπως ἐκεῖνο τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς.

Ἐπὶ πλέον ἡ μεγαλύτερα ὀξύτης τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια θὰ ἀντιμετωπίσωμεν εἰς τὸ προσεχὲς μέλλον, ὀφείλεται ἐπίσης καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν ἐπενδύσεων τοῦ ἀμέσου παρελθόντος—τῆς τελευταίας 10ετίας ἢ 15ετίας, δηλαδὴ ἡ σύνθεσις τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας δὲν ἦτο ἴσως καὶ ἡ πλέον ἐνδεδειγμένη ἀπὸ πλευρᾶς κοινωνικοῦ συμφέροντος καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μακροχρονίου ἀποδοτικότητος τῆς ἑθνικῆς οἰκονομίας.

Βεβαίως, ποῖος εἶναι ὁ ρόλος τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς οἰκονομικῆς μεταβολῆς δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορισθῆ με γενικότητος καὶ ἐκ τῶν προτέρων. Οἱ οικονομολόγοι ὅταν ὁμιλοῦν δι' οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἔχουν ἐπισημάνει σαφῶς τὸν στρατηγικὸν ρόλον τοῦ κεφαλαίου, τῶν ἐπενδύσεων, ἀλλὰ οἱ οικονομολόγοι εἶναι κάπως ἔνοχοι μιᾶς ὑπεραπλοποιήσεως καὶ μιᾶς συγχύσεως ἐννοιῶν. Ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ταυτισθῆ με μίαν ἀλλαγὴν τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων συντελεστῶν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος καὶ ἐὰν με οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἐννοοῦμεν μίαν μακροχρόνιον αὐξησιν τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος μιᾶς κοινωνίας, ἡ συνήθης στενὴ ἔννοια τοῦ κεφαλαίου, τὴν ὁποίαν βρίσκομε εἰς τὰ ἐγχειρίδια, ἀποκρύπτει ὠρισμένας σημαντικὰς πλευρᾶς τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ἡ ὅποια συμβαδίζει με τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν.

Ἡ λειτουργία τοῦ κεφαλαίου, ὡς κινήτρου ὑψηλοτέρας μελλοντικῆς παραγωγικότητος, ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνον διὰ τῶν κατὰ συνθήκην κεφαλαιουχικῶν ἐπενδύσεων, ἀλλὰ καὶ δι' ὄλων ἐκείνων τῶν δαπανῶν, αἱ ὅποια ἀνεξαρτήτως τῆς κατηγορίας ὑπὸ τὴν ὁποίαν φέρονται, ἐπαυξάνουν τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις μιᾶς κοινωνίας. Νομίζω ὅτι, ἐν μέρει τουλάχιστον, ἡ σύγχυσις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἐπιπολαίως πῶς μετεφέραμεν τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπενδύσεων, τὸν ρόλον τῶν ἐπενδύσεων, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦμεν διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν βραχυπροθέσμων ἀσταθειῶν μιᾶς ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς ἀνεπτυγμένης οἰκονομίας, εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν μακροχρονίων προβλημάτων μιᾶς ὑπαναπτύκτου οἰκονομίας, εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν προβλημάτων τῆς οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς μιᾶς οἰκονομίας, ἡ ὅποια ἄρχισε νὰ ἀπογειοῦται.

Εἰς τὴν φιλολογίαν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδιαίτερα εἰς τὴν φιλολογίαν ποῦ ἀφορᾷ τὴν τεχνικὴν συζήτησιν μεταξὺ τῶν οικονομολόγων, σχετικὰ με τὸ ἐὰν εἶναι δυνατὸν ἕνας ταχύς ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ ἑθνικοῦ εἰσοδήματος, ἐν συνδυασμῷ με μίαν σχετικῶς μεγάλην ἀμεσον ἀπορροφητικότητα τῆς ἐργασίας, δηλαδὴ εἰς τὴν συζήτησιν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν ἕνας ταχύς ρυθμὸς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος νὰ συμβαδίζῃ με ἕνα ταχὺ ρυ-

θμόν ἐλαττώσεως τῆς ἀνεργίας, ὑπάρχουν δύο βασικά ἐπιχειρήματα καὶ ἐδῶ φυσικά, μὲ τὴν ἄδειάν σας ὑπεραπλοποιῶ.

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα ἔχουν διατυπωθῆ γύρω ἀπὸ τὸν λόγον κεφάλαιον—ἐργασία. Ὁ λόγος τοῦ κεφαλαίου—ἐργασίας, ὅπως ξέρετε, εἶναι ἡ ποσότης τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται κατὰ μονάδα ἐργασίας σὲ μίαν ὠρισμένην χρονικὴν περίοδον. Λοιπὸν, λέγω, ἡ μία θέσις, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ ὑπεραπλοποίησις εἰς αὐτὸν τὸν βαθμόν, εἶναι διατυπωμένη κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν μεγιστοποίησιν αὐτοῦ τοῦ λόγου, ἐνῶ ἡ ἄλλη θέσις ἔχει διατυπωθῆ κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τὴν ἐλαχιστοποίησιν τοῦ λόγου αὐτοῦ.

Ἡ ἐλαχιστοποίησις τοῦ λόγου αὐτοῦ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ κριτηρίου τῆς ὀριακῆς ἀποδοτικότητος. Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς σχετικῆς προικοδοτήσεως, τῆς χαρακτηριστικῆς σχετικῆς προικοδοτήσεως μιᾶς τυπικῆς ὑπαναπτύκτου οἰκονομίας ἀπὸ τοὺς διαφόρους παραγωγικούς συντελεστάς, καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ἐργασία εἰς τίς πρὸ πολλὰς ὑπανάπτυκτες οἰκονομίας εἶναι σχετικῶς ἄφθονη, ἐπιβάλλεται ἡ ἐπιλογή ἐκείνης τῆς τεχνικῆς, ἐκείνης τῆς μεθόδου, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ σχετικῶς πολλὴν ἐργασίαν καὶ σχετικῶς ὀλίγον κεφάλαιον. Βεβαίως εἰς τὸ τέλος ἡ ἀναλογία θὰ ἐξαρτηθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὸ ὕψος τῆς συναρτήσεως ζητήσεως καὶ τῆς συναρτήσεως παραγωγῆς καὶ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἡ συνάρτησις αὐτὴ εἶναι συνεχῆς ἢ ὄχι.

Ἐπομένως, εἰς τὸ ἐπιχειρήμα αὐτὸ δὲν ὑπάρχει κατὰ βάσιν σοβαρὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ἐπιδιώξεων μιᾶς οἰκονομίας νὰ ἀναπτυχθῆ ταχέως, δηλαδὴ νὰ αὐξηθῆ τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ταχέως καὶ τῆς ἐπιδιώξεως νὰ ἀπορροφηθῆ ἡ τυχὸν ὑπάρχουσα πλεονάζουσα ἐργασία.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ κύριον δεύτερον ἐπιχειρήμα διὰ τεχνικὴν, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ σχετικῶς πολὺ κεφάλαιον, μεθόδους ἐντατικῆς χρήσεως κεφαλαίου, ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα μιᾶς οἰκονομίας, σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή χρόνου, μεταβάλλονται μὲ τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐπομένως ἐδῶ, ὅσον ἀφορᾷ καὶ τίς δύο αὐτὲς θέσεις εἶναι φανερόν ὅτι ὑπάρχουν τουλάχιστον τρία σημεία, τὰ ὁποῖα χρήζουν μιᾶς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης.

Πρῶτον, ἡ φύσις τῆς συναρτήσεως παραγωγῆς καὶ συναρτήσεως τῆς ζητήσεως, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἔκτασις τῆς δυνατῆς ὑποκαταστάσεως, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ λάβῃ χώραν σὲ μιὰ οἰκονομία.

Δεύτερον, πῶς καὶ πόσον μεταβάλλεται ἡ ποιότης τῆς ἐργασίας μὲ τὴν οἰκονομικὴν μεταβολήν, μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τέλος

Τρίτον, ἡ περίοδος κυοφορίας καὶ ἀποσβέσεως.

Μέχρις οὗτο, λοιπὸν, γνωρίσωμεν περισσότερα καὶ διὰ τὰ δύο αὐτὰ ἐπιχειρήματα καὶ διὰ τίς δύο αὐτὲς θέσεις, εἶναι πολὺ λίγα πράγματα, τὰ ὁποῖα μπορούμε νὰ ποῦμε ἐκ τῶν προτέρων.

Εἶναι ἀδύνατον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅσων γνωρίζομεν διὰ τὴν γενικὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῆς, τουλάχιστον ἱστορικῶς, εἶναι λέγω ἀδύνατον, νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο κριτήριον διὰ τὸν καθορισμόν

του είδους, του ύψους και της κατευθύνσεως τῶν ἐλληνικῶν ἐπενδύσεων.

Πάντως ἐὰν ἀφήσωμεν τοὺς ἀκροβατισμούς αὐτοὺς εἰς τὴν ἄκρη θὰ ἔλεγα τὸ ἐξῆς, ἐὰν μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ ὀμιλήσω δι' ἐργασίαν, ἢ ὁποία ἔγινε εἰς τὸ ἰδικόν μας Ἴνστιτούτον. Τὸ Κέντρον Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν σὲ μίαν τελευταίαν ἐρευνάν του, κατέληξεν εἰς τὸ προσωρινόν — καὶ λέγω προσωρινόν — συμπέρασμα ὅτι ὑπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις, ἡ ἐλληνικὴ οἰκονομία θὰ ἀντιμετωπίσῃ ἕνα ἐργατικὸν πρόβλημα, ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν ποιοτικὴν του, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε τὸ ἀντιμετωπίζει τώρα καὶ ἱστορικῶς ἀντιμετώπισεν, ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν ποιοτικὴν του μορφήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ποσοτικὴν του ἄποψιν.

Συγκεκριμένως διεπιστώθησαν δύο καταστάσεις εἰς τὴν ἐρευνάν μας αὐτήν. Πρῶτον, εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν ἐλληνικὴν γεωργίαν, τουλάχιστον διὰ τὴν περίοδον 1957—1962, διεπιστώσαμεν προσωρινῶς καὶ κάπως ἐπιφυλακτικῶς, ὅτι παρατηρήθη μία σημαντικὴ ἔλλειψις, ἢ μάλλον ἡ παρατηρηθεῖσα ἔλλειψις ἐργατικῶν χειρῶν, διὰ τὰς περιόδους ὑψηλῆς ἀπασχολήσεως, γίνεται μεγαλυτέρα, ἐνῶ τὰ ἐποχικὰ πλεονάσματα ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς τὴν ἐλληνικὴν γεωργίαν βαίνουν κάπως ἐλαττούμενα, τουλάχιστον διὰ τὴν περίοδον 1957 - 1962.

Ἐπίσης, ἐὰν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ κάνω μίαν παρένθεσιν, σὲ μίαν νέαν ἐκτίμησιν ποὺ κάνομε διὰ τὸ μέλλον φαίνεται ὅτι τὰ ἀποτελέσματα μας θὰ εἶναι παράλληλα πρὸς ἐκεῖνα τῆς περιόδου 1957 - 1962. Διὰ τὴν περίοδον 1963 - 1973 οἱ προβλέψεις μου εἶναι ὅτι τὰ ἐργατικὰ ἐλλείμματα εἰς τὴν ἐλληνικὴν γεωργίαν θὰ εἶναι μεγαλύτερα καὶ βαθύτερα.

Δεύτερον εἰς τὴν βιομηχανίαν, ὁ καθηγητῆς κ. Ἀνδρέας Παπανδρέου διετύπωσε τὴν ἄποψιν πρὸ ὀλίγων μηνῶν, ὅτι ὁ βαθμὸς ἀνεργίας εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς ὑπηρεσίας ἀνέρχεται περίπου εἰς 185.000—200.000 ἐργάτας. Ὁ κ. Παπανδρέου εἰς τὴν ἐρευναν ὠρισμένων διαζευκτικῶν τύπων προγραμμάτων παρατήρησεν ὅτι τὸ πλεονάζον ἐργατικὸν δυναμικόν, αὐτοὶ οἱ 200.000 βιομηχανικοὶ ἐργάται, θὰ ἐξακολουθῇ νὰ ὑφίσταται μέχρι τοῦ 1972 μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ρυθμὸς μεταναστεύσεως θὰ εἶναι κατώτερος ἐκείνου τῶν ἐτῶν 1960 - 61 καὶ ὅτι ἡ παραγωγικότης τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας θὰ αὐξηθῇ ταχύτερον ἐκείνης τῆς περιόδου 1950 - 60. Ἐὰν ὅμως κατὰ τὸ διάστημα 1963 - 1970 καμθῇ κάπως ἡ παραγωγικότης τῆς βιομηχανικῆς ἐργασίας, θὰ ἐκδηλωθῇ ἔλλειψις ἐργατικῶν χειρῶν, ἔστω καὶ ἐὰν τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα ὑστερήσῃ ἐκείνου τῆς περιόδου 1960 - 61.

Ἡ πρώτη λοιπὸν γενικὴ μου παρατήρησις — καὶ πρὸς αὐτὸ ὀδηγοῦμαι — σχετικὰ μὲ τὸ θέμα μας ἀπόψε εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἐὰν αἱ ἐπενδύσεις εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον εἶναι πέραν ἑνὸς ὠρισμένου σημείου τοῦ ἐργατικοῦ ἀπορροφητικοῦ τύπου, τότε προηγουμένως θὰ πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ μὲ λεπτομέρειαν μεγάλην ἡ ἀρίστη κατανομή ἐπενδύσεων μεταξὺ τοῦ γεωργικοῦ καὶ τῶν ἄλλων τομέων τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, οὕτως ὥστε νὰ διασφαλισθοῦν αἱ προϋποθέσεις ἐκεῖναι αἱ ὁποῖαι θὰ ἐξασφαλίζουν μίαν σχετικῶς ἀνετὸν ροὴν πληθυσμοῦ καὶ ἀγροτικοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τοὺς νέους ἀναπτυσσομένους τομεῖς τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν.

Ἐάν κανεῖς σκεφθῆ ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Κοινὴν Ἀγορὰν μὲ πολὺν ἐνθουσιασμὸν ἀλλὰ μὲ πολὺ ὀλίγα συγκριτικὰ πλεονεκτήματα, ἴσως θελήσῃ νὰ κοιτάξῃ τὴν πρώτην αὐτὴν παρατήρησιν μὲ μεγαλυτέραν προσοχὴν ἀπ' ὅ,τι ἴσως τῆς ἀξίζει ἀπὸ πρώτης ὄψεως. Ἐρευνήστε ποιά εἶναι τὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα τῆς οἰκονομίας μας τώρα. Βεβαίως, ὑπάρχει ἀνεργία καὶ εἰς τὴν γεωργίαν, τουλάχιστον κατὰ τὰς περιόδους τῆς χαμηλῆς ἀπασχολήσεως, καὶ ὑπάρχει εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ἀλλὰ ἐάν ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ προσωρινὰ συμπεράσματα τῆς μελέτης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὰ προσωρινὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Παπανδρέου εἶναι κάπως πλησίον εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐάν ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπάρχει μία κάποια δόσις ἀληθείας εἰς τὰ συμπεράσματά μας αὐτά, τότε θὰ ἔλεγα ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ πιθανὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, συγκεκριμένως μία κάποια ἀνεσις εἰς τὴν ἐργατικὴν ἀγορὰν, δὲν ἀποκλείεται ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, μέχρι τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας, νὰ ἔχῃ χαθῆ.

Βεβαίως, τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι μόνον οἰκονομικὸν εἶναι καὶ κοινωνικόν. Δὲν εἶμαι ἐδῶ ἀπόψε νὰ ὑπερθεματίσω διὰ τὴν διαιώνισιν τῆς ἀνεργίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἀνεργίας. Ἀπεναντίας. Ἡ κοινωνικὴ ὁμως ὄψις τοῦ προβλήματος μπορεῖ νὰ λυθῆ μὲ χίλιους δύο τρόπους ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Τώρα ὀμιλῶ μόνον διὰ τὴν οἰκονομικὴν του πλευράν. Ἐάν πράγματι αἱ ἀπόψεις αὐταὶ ἔχουν μία κάποιαν σοβαρότητα, τότε ἐπαναλαμβάνω, θὰ πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν μὲ πολλὴν προσοχὴν καὶ πολλὴν λεπτομέρειαν τὴν ἀρίστην κατανομήν τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὸ μέλλον, μεταξὺ τοῦ γεωργικοῦ τομέως καὶ τῶν ἄλλων τομέων, ὥστε νὰ διασφαλισθῆ ἡ ἄνετος (τί σημαίνει ἄνετος πάλιν δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ τὸ προσδιορίσω μὲ ἀκρίβειαν), ροτὴ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ συγκεκριμένως πρὸς τὰς νέας βιομηχανίας.

Βεβαίως, προτοῦ ἐγκαταλείψω τὴν πρώτην αὐτὴν παρατήρησιν θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι πολὺ συνδεδεμένη εἶναι ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ καὶ μὲ τὴν μεταναστευτικὴν πολιτικὴν, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν ἢ πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν εἰς τὸ μέλλον. Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ μετανάστευσις εἰς τὸ μέλλον θὰ ἐλαττωθῆ ἢ ὅτι ἡ μετανάστευσις εἰς τὸ μέλλον δὲν θὰ ἀποτελέσῃ κατ' ἀνάγκην πλῆγμα ἐναντίον τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, διότι θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐργάται, οἱ ὁποῖοι ἔφυγαν χωρὶς δεξιοτεχνίαν καὶ ἐπιστρέφουν μὲ τὴν δεξιοτεχνίαν τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου τῆς Γερμανίας ἢ τοῦ Βελγίου ἢ ἄλλων προηγμένων χωρῶν, νομίζω, τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ πάρωμε πολὺ εἰς τὰ σοβαρὰ ἐκ τῶν προτέρων. Οἱ συνάδελφοι κοινωνιολόγοι θὰ εἶχαν ἐπιφυλάξεις νὰ ἀποδεχθοῦν τέτοιες ἀπόψεις.

Ἡ δευτέρα γενικὴ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν ἐπιθυμῶ νὰ διατυπώσω, ἀπόψε εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἐνας συνδυασμὸς πολλῶν παραγόντων ἔχει ἐν πολλοῖς ἀπλοποιήσῃ τὸ πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας βασικῶς ὡς πρόβλημα βιομηχανικῶν ἐπενδύσεων. Βεβαίως, αὐτὸ τὸ ὁποῖον λέγω δὲν εἶναι παρὰ μία καταφανὴς ταυτολογία. Καὶ εἶναι πολλοὶ οἱ λόγοι, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν ἀναγκαίαν τὰς ἐπιφυλάξεις νὰ ἀποδεχθοῦν τέτοιες ἀπόψεις. Ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη ἀλλαγῆς τῆς

σχέσεως διαφόρων κατηγοριῶν ἐπενδυτικῶν δαπανῶν, συνδέεται κυρίως, νομίζω, μὲ τὰ ἑξῆς σημεῖα :

1) Μὲ τὴν ἀνάγκην αὐξήσεως τῆς προσφορᾶς βιομηχανικῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν. Ἡ διαδικασία δημιουργίας καταναλωτικῶν βιομηχανιῶν σήμερον εἶναι, ἴσως, κάπως εὐχερεστέρα ἀπὸ ὅ,τι ἦτο εἰς τὸ παρελθόν, διότι ἐνῶ ἱστορικῶς τὰ ἀρχικὰ πρότυπα τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως ἐβασίζοντο κατὰ πολὺ εἰς τὴν μετατροπὴν τῶν ἐγχωρίων καὶ εἰσαγομένων πρώτων ὑλῶν εἰς τελικὰ ἔτοιμα βιομηχανικὰ προϊόντα, ἀντιθέτως σήμερον μία ἀναπτυσσομένη οἰκονομία διαθέτει καὶ μίαν ἄλλην κεντρικὴν ἀρτηρίαν πρὸς ἐκβιομηχάνισιν. Συγκεκριμένως τὴν μετατροπὴν εἰσαγομένων βιομηχανικῶν προϊόντων ἡμικατεργασμένων καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν εἰς προϊόντα τελικῆς καταναλώσεως.

2) Τὴν ἐκ παραδόσεως καθυστέρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ βιομηχανικοῦ τομέως.

Ἡ ἑλληνικὴ βιομηχανία, ὅπως ξεύρετε καλύτερον ἐμοῦ, κατέχει ὅλως δευτερεύουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν παραγωγικῶν κλάδων καὶ ἀπὸ ἀπόψεως παραγωγῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐπενδύσεων. Ἐνῶ εἰς ἄλλας χώρας, ἡ βιομηχανία παράγει τὸ 30 - 35 % τοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος, εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀντίστοιχον ποσοστὸν εἶναι μικρότερον τοῦ 20 %. Ἐπὶ πλέον ἀπὸ ἀπόψεως ἐπενδύσεων, τὸ 1961 π.χ. ἡ βιομηχανία ἀπερρόφησε μόνον τὸ 10 % ἢ τὸ 11 % τῶν συνολικῶν ἐπενδύσεων.

3) Τὴν δυνατότητα μεγαλυτέρων ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ τὴν γεωργίαν, τὰς ὁποίας ἐξωτερικὰς οἰκονομίας δημιουργοῦν ἢ τείνουν νὰ δημιουργήσουν αἱ βιομηχανικαὶ ἐπενδύσεις. Καὶ τέλος,

4) Ἐπομένως, διὰ τὴν ἀσφαλεστέραν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, θὰ ἀπαιτηθῆ ἓνας μεγαλύτερος ρυθμὸς ἐπενδύσεων εἰς τὸν ἐξαγωγικὸν βιομηχανικὸν τομέα.

Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπισήμου πολιτικῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἐξαγωγῶν μας, ὑπάρχουν καὶ ὠρισμένοι ἄλλαι δυνάμεις ποὺ θὰ τείνουν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἐπέκτασιν τῶν βιομηχανιῶν ἐξαγωγίμων προϊόντων. Αἱ δυνάμεις αὗται εἶναι πρῶτον, ἡ σχετικῶς ὑψηλὴ ὀριακὴ ροπή πρὸς κατανάλωσιν εἰσαγομένων εἰδῶν, δεύτερον, μία μικρὰ σχετικῶς αὐξησης εἰσοδήματος θὰ τείνη νὰ ὀδηγῇ εἰς μίαν δυσανάλογον αὐξησην τῶν εἰσαγωγῶν, καὶ ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς περισσοτέρας ἐπενδύσεις εἰς τὸν τομέα τῶν ἐξαγωγῶν. Τέλος, τρίτον, ἡ συνάρτησις ὀριακοῦ εἰσοδήματος εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν θὰ ἐπηρεασθῆ ἀκόμη περισσότερο ἐκ τῆς στενωτέρας συνδέσεως τῆς χώρας μὲ τὰς χώρας τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ αἰτιώδης σχέσις εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν προηγουμένην, ἦτοι, νῦξημένοι ἐξαγωγαὶ θὰ ἐπιφέρουν αὐξησην εἰσοδήματος καὶ αὐξησην εἰσαγωγῶν. Ὅθεν ἐπενδύσεις διὰ ἐξαγωγᾶς, κυρίως βιομηχανικῶν προϊόντων θὰ εἶναι πιὸ ἀναγκαῖαι διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδος παρὰ ἐπενδύσεις διὰ ὑποκατάστατα τῶν εἰσαγωγῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἐκβιομηχανίσεως καὶ ἰδιαίτερος τὸ πρόβλημα ἐπενδύσεων δὲν ἐμφανίζεται ὡς πρό-

βλημα άπολύτου ποσότητας κεφαλαίου, αλλά μάλλον ως πρόβλημα μηχανισμού άγοράς κεφαλαίου, ό όποιος μηχανισμός θα διευκολύνη τήν συσσώρευση και οικονομικήν διοχέτευση άποταμιεύσεων εις τόν επιχειρηματικόν τομέα.

Έκ τών έθνικών λογαριασμών του Έπουργείου Συντονισμού και έκ τής αναλύσεως τής ρευστότητας τών τραπεζικών όργανισμών, φαίνεται ότι ό ιδιωτικός τομέυς έδημιούργησε άποταμιεύσεις μεγαλύτερας ποσότητας τών πραγματοποιηθεισών επενδύσεων. Βεβαίως, ή έλλειψη ίσορροπίας μεταξύ *ex ante* και *ex post* άποταμιεύσεων εις τόν ιδιωτικόν τομέα, όφείλεται εις πολλούς λόγους, οι κυριώτεροι όμως τών όποίων θα πρέπει να είναι οι έξής:

Πρώτον, τó σχετικώς μικρόν μέγεθος τών παραγωγικών μονάδων.

Τό Κέντρον Οικονομικών Έρευνών, σε μία τελευταία μελέτη του, κατέληξε εις τó συμπέρασμα ότι αι μικρότεροι βιομηχανικοί μονάδες στηρίζονται κυρίως επί τής αυτοχρηματοδοτήσεως. "Άλλωστε όλοι τó γνωρίζαμε. Συνεπώς, τó μικρόν μέγεθος τής επιχειρήσεως επενεργεί άνασχετικώς επί τής ζητήσεως κεφαλαίων εις τήν άνοικτήν άγοράν δι' επενδύσεις. "Αλλά και αι μεγάλοι επιχειρήσεις, πολλοί τών όποίων είναι οικογενειακού χαρακτήρος, είναι έξαιρετικώς άπρόθυμοι διά τήν άντλησην κεφαλαίων έκ τής κεφαλαιαγοράς, διά λόγους οι όποιοι είναι σοβαροί βέβαια.

Ό σχετικός εύκολος τρόπος δανεισμού έκ τών τραπεζών ή άποκτήσεως κεφαλαίων έκ του Κράτους με σχετικώς χαμηλά όνομαστικά έπιτόκια, πρέπει να θεωρηθή ως πρωταρχικός παράγων αύτής τής άπροθυμίας διά τήν έκδοσην τίτλων.

Πολλοί μεγάλοι επιχειρήσεις εύνοούνται άπέναντι τών μικροτέρων και εις τήν παροχήν δανείων και εις τó ύψος του κόστους κεφαλαίων. "Ός έκ τούτου ό ιδιωτικός τομέυς επενδύσεων, λόγω αύτής τής διαρθρωτικής ιδιορρυθμίας, παρουσιάζει μέσην μικράν ζήτησην κεφαλαίων έν σχέσει με τήν ύπάρχουσαν *ex ante*, έκ τών προτέρων, ως ποϋμε, προσφοράν κεφαλαίων.

Δεύτερον, πολλοί τών βιομηχανικών μονάδων παρουσιάζουν ύψηλόν λόγον κεφαλαίου - παραγωγής. Τό ύψος του λόγου αύτου έξηγείται υπό τής χαμηλής στάθμης τεχνολογικού έξοπλισμού. "Η έλλειψη σοβαρού βαθμού άνταγωνισμού εις τούς τομείς αύτους έξηγεί έν μέρος τήν διστακτικότητα ώρισμένων επιχειρήσεων διά κεφάλαια πρós έκσυγχρονισμόν του παραγωγικού μηχανικού έξοπλισμού.

Τρίτον, οι χρηματοδοτικοί θεσμοί εις τήν Έλλάδα δέν λειτουργούν άκόμη άποδοτικώς, ώστε ή κατανομή τών ύπαρχόντων οικονομικών πόρων να γίνεται κατά τόν άριστον δυνατόν τρόπον. "Η διάρθρωσις τών έμπορικών τραπεζών μας είναι αρκετά όλιγοπωλιακή και συνεπώς τó κόστος και ή προσφορά μακροχρονίων κεφαλαίων καθορίζονται άπό παράγοντες, οι όποιοι δέν συμβαδίζουν πάντοτε με τήν έννοιαν του κοινωνικού συμφέροντος.

Τέταρτον, τέλος, άλλος παράγων περιοριστικός τής ζητήσεως κεφαλαίων είναι ή σύνθεσις τής άγοράς και ό χαρακτήρ τής διοικήσεως τών διαφόρων επιχειρήσεων. "Η μονοπωλιακή και όλιγοπωλιακή μορφολογία τής άγοράς, διαφόρων βιομηχανικών κλάδων, ως και ή έλλειψη έπιστημονικού προσωπι-

κοῦ διοικήσεως, τείνουν νὰ περιορίσουν τὴν παραγωγὴν καὶ συνεπῶς τὰς ἐπενδύσεις. Τὸ θέμα τῆς ἐπανδρώσεως τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ στελέχη ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως, συνδέεται μὲ τὴν καθόλου κρατικὴν πολιτικὴν ἐπενδύσεων εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ τοῦτο θὰ ἀποτελέσῃ τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν παρατήρησίν μας.

Ἐὰν μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ ἀνακεφαλαιώσω. Ἡ πρώτη παρατήρησις ἦτο ὅτι λόγῳ τῶν ἐξελίξεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὴν μεταφορὰν τοῦ πληθυσμοῦ μας εἰς ἄλλας οἰκονομίας, λόγῳ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἐργατικὴν ἀγορὰν, ἴσως εὐρεθῇ ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία εἰς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας εἰς μίαν δυσάρεστον κατάστασιν ἀπὸ ἀπόψεως ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ἐὰν ἡ ἐργασία σήμερον εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, τότε αἱ ἐπενδύσεις μας θὰ πρέπει ἴσως νὰ προγραμματισθοῦν κατὰ τέτοιον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἀπώλεια, ἡ πιθανὴ ἀπώλεια, τοῦ συγκριτικοῦ αὐτοῦ πλεονεκτήματος.

Ἡ δευτέρα παρατήρησις ἦτο, ὅτι τὸ βᾶρος τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὸ μέλλον θὰ πρέπει νὰ στραφῇ κυρίως, ταυτολογία ἄλλωστε, πρὸς τὴν βιομηχανίαν.

Ἡ τελευταία μου παρατήρησις ἀφορᾷ ἐπενδύσεις εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα. Βεβαίως τὸ θέμα αὐτὸ τελευταίως εἶναι πολὺ τῆς μόδας. Δὲν νοεῖται συζήτησις ἐπὶ οἰουδήποτε προβλήματος οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως χωρὶς νὰ παρεισφύρησῃ καὶ ἡ συζήτησις τῆς σημασίας τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος. Ἐπ' αὐτοῦ ὅμως θὰ ἤθελα νὰ τονίσω δύο σημεῖα τουλάχιστον. Πρῶτον. Συνήθως ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ὑποτιθέμενα ὑλικά πλεονεκτήματα τῆς οἰκονομικῆς ἀλλαγῆς. Συνήθως ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις ταυτίζεται μὲ τὴν αὔξησιν, τὴν συνεχῆ καὶ τὴν συνεπῆ, τὴν σχετικῶς αὐτόματον αὔξησιν τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος μακροχρονίως.

Σπανίως καὶ ἰδίως εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας ἐνδιαφερόμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ τεράστιον ἀνθρώπινον καὶ κοινωνικὸν κόστος, τὸ ὁποῖον συνεπάγεται αὕτη αὕτη ἡ οἰκονομικὴ μεταβολή, αὕτη ἡ μακροχρόνιος, συνεχῆς, σχεδὸν αὐτόματος αὔξησις τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Δεύτερον, αἱ δημόσιαι συζητήσεις μας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοῦ, ὅπως καὶ αἱ τεχνικαὶ ἀναλύσεις τῶν ἐιδικῶν οἰκονομολόγων γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα καὶ ἰδίως αἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὰ θέματα τῶν ἐπενδύσεων εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, περισσότερο συγκεκριμένα, μονοτόνως τονίζουν τὴν ἀνάγκην μεγαλυτέρων ἐπενδύσεων εἰς τὸν τομέα αὐτόν, ὥστε νὰ αὐξηθῇ ἡ ποιότης καὶ ἡ ἀποδοτικότης καὶ τεχνικὴ δεξιότης τῶν νέων.

Ἦθελα ὅμως νὰ προτείνω ἐδῶ ὅτι αὕτη ἡ ἐνατένισις τοῦ προβλήματος τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος εὐρύτερον, εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐπικινδύνου χαρακτῆρος. Ὁ καταμερισμὸς τῶν ἐπενδύσεων, μεταξὺ τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν μιᾶς κοινωνίας, πρέπει νὰ προγραμματισθῇ κατὰ τρόπον ὥστε καὶ οἱ μακροχρόνιοι σκοποὶ καὶ αἱ μακροχρόνιοι ἐπιδιώξεις τῆς κοινωνίας νὰ μὴ παραμελοῦνται.

Συγκεκριμένως αἱ ἐπενδύσεις μας εἰς τὴν παιδείαν, εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, πρέπει νὰ ἀποβλέπουν ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ τεχνικοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν καλυτέρων συνθηκῶν ἀνταγωνιστικότητος εἰς τὴν διεθνή ἀγοράν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν νέων ἐκείνων συνθηκῶν καὶ νέων ἐκείνων ἀξιών, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ ἐμφανισθοῦν διὰ νὰ μετριασθῇ κάπως τὸ ἀναπόφευκτον πολιτιστικὸν καὶ ἠθικὸν shock, τὸ ὁποῖον θὰ ἔλθῃ μαζί με τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας. Τὸ ἀνθρώπινον κόστος τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν εἶναι, βεβαίως, πολὺ ὑψηλόν. Κοιτᾶτε γύρω σας εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας τοῦ Δυτικοῦ κόσμου καὶ θὰ ἀντιληφθῆτε ἀμέσως τὸ μέγεθος τοῦ κόστους ὑπὸ τὴν μορφήν μιᾶς ἐφιαλτικῆς καὶ διαρκῶς ἐπικρεμαμένης ἀνομίας. Θὰ ἴδετε τὸ μέγεθος τοῦ αἰσθήματος τῆς δραματικῆς ἀποξενώσεως τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ δυτικὸς ἰδίως ἄνθρωπος, ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς θρησκείας του ὡς κατευθυντηρίου δυνάμεως τῆς ζωῆς του, διὰ τῆς προόδου τῆς ἐπιστήμης, τῆς ὑλιστικοποιήσεως τῶν θεσμῶν του καὶ τῆς χρησιμοποίησεως τῆς λογικῆς κατῶρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον σὲ ὄλην του τὴν σκληρὴν πραγματικότητα, τὰ τελευταῖα 200 χρόνια.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς προηγμένης οἰκονομίας, τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, ἀπεγύμνωσε τὴν φύσιν ἀπὸ κάθε πνευματικότητα καὶ τὴν διέσπασε σὲ ἓνα ἄθροισμα στοιχείων ὑποκειμένων μόνον εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνολογίας. Ἡ ἐπιθετικὴ μεταχείρισις καὶ ἡ κυριαρχία ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀποσπασθῇ, εἶναι ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ σφραγίδα τῆς βιομηχανοποιουμένης κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του.

Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ θαρραλέα καὶ πιὸ καλογραμμένα βιβλία τῶν τελευταίων ἐτῶν, στὸ *Irrational Man* (1958) ὁ συγγραφεὺς φιλόσοφος Barrett προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία ἔχουν ἀπογυμνώσει τὴν φύσιν τῶν ἀνθρωπίνων σχημάτων καὶ παρουσιάζουν εἰς τὸ ἄτομον ἓνα κόσμον οὐδέτερον, ξένον εἰς τὴν ἀπεραντοσύνην καὶ δύναμιν αὐτοῦ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρωπίνους σκοποὺς του. Καὶ τὰ συναισθήματα τῆς ἀποξενώσεως καὶ τῆς ἀπομονώσεως ἔχουν γίνῃ ἐντονώτερα εἰς τὸ μέσον μιᾶς γραφειοκρατικῆς καὶ ἀπροσώπου μαζικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀποξένωσις τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου τῆς ἀνεπτυγμένης οἰκονομίας εἶναι τριπλῆ. Ἀποξένωσις ἀπέναντι τῆς φύσεως καὶ ἀποξένωσις ἀπέναντι τοῦ γιγαντιαίου κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξυπηρετεῖ τὰς οἰκονομικὰς του ἀπαιτήσεις. Ἄλλὰ ἡ χειρότερη καὶ ἡ πιὸ ἐφιαλτικὴ μορφή ἀποξενώσεως πρὸς τὴν ὁποῖαν ὅλαι αἱ ἄλλαι μορφαὶ ἀποξενώσεως συγκλίνουν εἶναι ἡ ἀποξένωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του.

Εἰς μίαν οἰκονομίαν, ὅπως ἡ σύγχρονος βιομηχανικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸ ἄτομον τὴν ἐμπειρον μόνον ἐκτέλεσιν, τὴν ἀποδοτικὴν μόνον ἐκτέλεσιν τῆς ἰδιαίτερας του κοινωνικῆς λειτουργίας, τὸ ἄτομον ταυτίζεται μετὴν λειτουργίαν αὐτὴν, τοῦ ὑπολοίπου μέρους τῆς ὑποστάσεως του ἀφιεμέ-

νου νὰ ἐπιβίωση ὅπως ἡμπορεῖ διὰ νὰ βυθισθῆ συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ συνειδητοῦ καὶ νὰ λησμονηθῆ.

Ὅπως λέγει ὁ καθηγητὴς Scitovsky σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γλαφυρά του ἄρθρα, διὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται πλέον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἐργοδότην του, δὲν ἔρχεται πλέον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν τραπεζίτην του, μὲ τὸν παντοπώλην του, μὲ τὸν ἄνθρωπον ποὺ προσφέρει ὑπηρεσίας ἢ ἀγαθά, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι καθίστανται ὄλονέν καὶ περισσότερον μεγαλύτεραι, ἀπρόσωποι, γραφειοκρατικαὶ καὶ ἀκαμπτοι καὶ ἐπομένως περισσότερον ἀπάνθρωποι καὶ τρομοκρατικά. Ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ ὑπαλλήλους τῶν ὁποίων ἡ τυπικὴ εὐγένεια καθιστᾷ τὸν ὄργανισμὸν, τὸν ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν, περισσότερον ἀπομακρυσμένον καὶ ἀπρόσιτον.

Ἡ κατάστασις αὕτη, τὸ τρομακτικὸν θέαμα τοῦ ἀνθρώπου περιβαλλομένου ὑπὸ γιγαντιαίων ὀργανισμῶν, ἢ ἀποκαρδίωσις ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὠρισμένου ἀνθρωπίνου ὄντος δυναμένου νὰ ὑποστῆ τὰς διαμαρτυρίας ἢ νὰ καταστῆ ὑπεύθυνον τῆς τυχόν σκληρότητος, ἀκαμψίας καὶ διοικητικῆς ἀνικανότητος τῶν μεγάλων τούτων ὀργανισμῶν, πάντα ταῦτα, ὅπως εἶναι γνωστόν, ἔχουν περιγραφῆ μὲ λεπτομέρειαν μεγάλην ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἀμερικανικῆς Νεοφροϊδικῆς ψυχολογικῆς σχολῆς. Ἀκόμη καὶ αἱ ἐλάχισται ἐναπομείνουσαι ἀνθρώπινοι ἐπαφαὶ κατέστησαν ὀλιγώτερον ἀνθρώπινοι καὶ προσωπικαί, λόγῳ τοῦ αὐξανομένου κόστους ἐργασίας καὶ τῆς μεγαλυτέρας φειδοῦς εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χρόνου. Αἱ σχέσεις μὲ τὸν παντοπώλην τῆς γειτονιάς, τὸν ὄδηγὸν τοῦ ἀνεγκυστήρος, τὸν σερβιτόρον εἰς τὸ ἐστιατόριον τῆς προτιμήσεώς σας καὶ τὸν οἰκογενειακὸν σας ἰατρόν, ἦσαν κάποτε, τουλάχιστον εἰς τὴν προηγμένην οἰκονομίαν, βιομηχανικὴν οἰκονομίαν, στεναὶ καὶ φιλικαί. Σήμερον, εἰς τὰς περισσοτέρας ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας, σήμερον τὴν ἐποχὴν τῶν ταμείων ὑγείας, τῶν καταστημάτων αὐτοεξυπηρετήσεως, τὴν ἐποχὴν τῶν μηχανῶν πωλήσεως καὶ αὐτομάτων ἀνεγκυστήρων, τῶν διαφόρων ἄλλων μορφῶν αὐτοεξυπηρετήσεως, τοιοῦτου εἴδους ἀνθρώπινοι ἐπαφαὶ κατέστησαν ὀλιγώτεροι, συντομώτεροι καὶ πολὺ ὀλιγώτερον προσωπικαί. Καὶ συνεχίζει ὁ κ. Scitovsky, σὲ πολλὰ ἐργαστάσια ὁ αὐτοματισμὸς ἀραίωσε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐργατῶν σὲ τέτοια ἔκτασιν, ὥστε νὰ δημιουργῆ ἓνα συναίσθημα ἀπομονώσεως. Ἐὰν κανεὶς προσθέσῃ εἰς αὐτὸ τὴν μετατόπισιν τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὰ προάστια καὶ τὰς μεγάλας πόλεις, ποὺ ὑποχρεώνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ δαπανοῦν μέγα μέρος τοῦ χρόνου καθήμενοι εἰς τὸν κλωβὸν τοῦ αὐτοκινήτου των, τότε ἔχει μίαν ἀρκετὰ πλήρη εἰκόνα τοῦ πῶς, χάρις εἰς τὸ ἀνερχόμενον βιοτικὸν ἐπίπεδον, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀφήνεται ὄλο καὶ περισσότερον μόνος, ὄχι βέβαια μὲ τὶς σκέψεις του ἀλλὰ μὲ τὰ μηχανικὰ του τεχνουργήματα.

Σήμερον χρησιμοποιοῦμεν πλεῖστα ὅσα ὑλικά διὰ τὴν προέλευσιν τῶν ὁποίων δὲν γνωρίζομεν σχεδὸν τίποτε. Κοιτᾶτε γύρω σας καὶ δῆτε τί πραγματικῶς ὀλίγα σεῖς καὶ ἐγὼ γνωρίζομεν διὰ τὴν προέλευσιν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον ζοῦμε. Περιστοιχιζόμεθα ἀπὸ σκεύη, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ἀπλῶς τὴν χρῆσιν χωρὶς νὰ ἀντιλαμβανόμεθα τὸν μηχανισμὸν τους, καὶ

συχνά εύρισκόμεθα εἰς ἀμηχανίαν ὅταν μᾶς ζητοῦν τὰ παιδιὰ μας ἐξηγήσεις, ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἀντικειμένων καθημερινῆς χρήσεως.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν καθημερινὴν του ζωὴν τελείως ἐξηρηθῆναι ἀπὸ μίαν πολὺπλοκον τεχνικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργάνωσιν διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ὁποίας πέραν τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς ἀρμοδιότητός του εὐρίσκεται εἰς τὸ σκότος. Καὶ αὐτὸ συντελεῖ εἰς τὴν περαιτέρω ἐπίτασιν τοῦ συναισθήματος ἀδυναμίας τοῦ ἀτόμου ἀπέναντι τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας.

Ἐὰν λοιπὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἀποξενώσεως, τῆς πλήρους ἐξαρτήσεως, εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ συνεπακόλουθα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως, τῆς ὁποίας ἡ διαδικασία διὰ τὶς χώρες τὶς ὁποῖες περιγράψω ἀπόψε, ἔχει διαρκέσει ὄχι ἔτη, ὄχι δεκαετίαι, ἀλλὰ γενεὰς ὀλοκλήρους, ὁμιλῶ διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ διὰ τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν, φαντάζεται κανεὶς ποῖον θὰ εἶναι τὸ πιθανὸν κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν ὑπὸ τὴν εὐρείαν ἔννοιαν shock εἰς τὰς περιπτώσεις χωρῶν ὅπως ἡ Ἑλλάς, αἱ ὁποῖαι διὰ πολλοὺς λόγους ἐνδιαφέρονται διὰ μίαν ταχεῖαν καὶ σχετικῶς δραματικὴν οικονομικὴν μεταβολήν.

Ἡ χώρα μας ὅπου ἡ ἔλιτ καὶ αἱ ἀξίαι τῆς ἔχουν ὑποστῆ σημαντικὴν φθοράν, εἰς τὴν χώραν αὐτὴν ὅπου τὰς τελευταίας δεκαετίας ὁ κυνισμὸς ἔχει γίνεαι διάχυτος σὲ μεγάλα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ μας, ὅπου τὸ αἶσθημα τῆς ἀφροσιώσεως εἰς μελλοντικὰ κοινωνικὰ ιδεώδη δὲν ἔχει ἀκόμη ἐνθουσιάσει τὰ πλήθη μας, σὲ χώρες λέγω ὅπως ἡ ἰδικὴ μας, αἱ ὁποῖαι διέρχονται σοβαρὰν κρίσιν, ἠθικὴν κρίσιν, ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ ἐπενδύσεις εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, ὅταν μιλοῦμεν διὰ προγραμματισμὸν ἐπενδύσεων, ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ ἐπενδύσεις εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, νομίζω ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ φορέσωμεν τὶς παρωπίδες καὶ νὰ περιορίσωμεν τὴν συζήτησίν μας διὰ ἐπενδύσεις σὲ ἐκεῖνον τοῦ εἶδους τὴν ἐκπαίδευσιν, ἡ ὁποία ἀπλῶς θὰ αὐξήσῃ τὴν δεξιότητιαν, τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν παραγωγικότητα τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας.

Νομίζω ὅτι αἱ ἐπενδύσεις εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα, πού θὰ πρέπει νὰ προγραμματισθοῦν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου, εἶναι ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε ἀποδίδουν ἀμέσως καὶ αὐτὴ νομίζω ὅτι εἶναι ἡ στιγμή νὰ ἐνδιαφεροῦμε διὰ τὰς ἐπενδύσεις εἰς τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα ὥστε νὰ προληφθῇ τὸ μεγάλο κοινωνικὸν shock, τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία θὰ ἀντιμετωπίσῃ εἰς τὰς δεκαετίας πού θὰ μᾶς ἔλθουν.

Συνάδελφοι φυσιολόγοι, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Καλιφορνίας, ἀπέδειξαν πειραματικῶς ὅτι εἶναι εἰς θέσιν μέσα εἰς τὸ ἐργαστήριόν τους νὰ δημιουργήσουν κατάστασιν ὑστερίας εἰς τὰ πειραματόζωα σκύλους. Ἐπῆραν σκύλους κανονικοὺς καὶ ἐδημιούργησαν κατάστασιν ὑστερίας, ἀπλῶς διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ περιθωρίου ἐκλογῶν. Βάζετε εἰς τὸν σκύλον σας, ὁ ὁποῖος ξέρει ὅτι κάθε πρῶν θὰ φάῃ τὸ κόκκαλον εἰς τὴν γωνίαν Α, θὰ πιῇ τὸ γάλα του ἀργότερα εἰς τὴν γωνίαν Β. Τὸ περιθώριον ἐκλογῆς, πού εἶναι ἀνοικτὸν εἰς τὸν σκύλον αὐτὸν εἶναι συγκεκριμένον. Ἐχει νὰ διαλέξῃ δύο πράγματα τὸ γάλα τὸ πρῶν καὶ τὸ κόκκαλον τὸ βράδον. Ἐὰν ὁμως καταλλήλως σὲ ἐργαστήριον αὐξήσετε τὸν ἀριθμὸν ἐκλογῶν πού ἔχει νὰ κάμῃ ὁ σκύλος, τότε πειραμα-

τικῶς, λέγω, εἶναι δυνατόν νά δημιουργήσωμεν κατάστασιν ὑστερίας εἰς τὸ πειραματόζωον αὐτό.

Ἐλπίζω τὸ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον νά μοῦ συγχωρήσῃ τὴν παρομοίωσιν. Ἀπλῶς, ἐπιστημονικὸν συμπέρασμα προσπαθῶ νά βγάλω, παρὰ παρομοιώσεις νά κάμω. Δὲν ἀποκλείεται ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἰς τὸ βάθος νά σημαίνει ἐπαύξησιν τοῦ περιθωρίου ἐκλογῶν, τὰς ὁποίας ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔχει νά κάμη. Δὲν ἀποκλείεται λέγω, ἡ περίπτωσις τῶν πειραματοζώων, περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησα, νά ἐφαρμόζεται κάπως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Ἐὰν ὅμως εἶναι δυνατόν νά ἀποφευχθῇ ὁ βαθμὸς μεγάλης ὑστερίας εἰς σκύλους πειραματικῶς, δὲν βλέπω γιατί δὲν εἶναι δυνατόν ἐμεῖς, οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες, νά μὴ μπορούν νά προλάβουν καταστάσεις ὑστερίας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποίαν περιέγραψα ἐνωρίτερα, ἐὰν ἀντιληφθοῦν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν θὰ ἔχη ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις διὰ τὸ ἦθος των, εἰς τὰς δεκαετίας πού θὰ ἐπέλθουν.

Σᾶς εὐχαριστῶ.